

ניצן רואי

חיוב אשה במצוות פרו ורבו

הקדמה

בפרשת בראשית מופיע הביטוי 'פרו ורבו' פעמיים – הן כלפי החיות והן כלפי האדם:

א. "וַיִּבְרָךְ אֹתָם אֱלֹהִים לֵאמֹר פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ בְּיָמֵי וְהָעוֹף יִרְבֶּה בָּאָרֶץ" (בראשית א', כב)¹ – כלפי החיות.

ב. "וַיִּבְרָךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וְכַבְשֶׁהָ וְרִדּוּ בְדֹגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל חַיָּה הָרֹמֶשֶׁת עַל הָאָרֶץ" (א', כח) – כלפי האדם.
הרש"ר הירש בפרושו לתורה מסביר:

תיבת 'לאמר'... משמעותה... גזירה ופקודה שהגשמה בצידה. הא-להים בירך את בעלי החיים... הוא נתן להם את הכח לפרות ולרבות ויחד עם הכח נתן בהם את היצר הממריץ אתם לכך. שכן, אצל בעלי החיים... שאין להם חופש בחירה, אין פער בין הכח לבין ההגשמה שבפועל. הכח שניתן להם מאת ה' ממריץ אותם גם להגשמה שבפועל... ברכת ה' חוזרת ואומרת בהם תמיד 'פרו ורבו'...

ובהמשך פירושו הוא מוסיף:

אצל בעלי החיים, שאין להם חופש בחירה, כלולה ההגשמה בעצם הברכה. הענקת הכח לפרות ולרבות גוררת אחריה את ההגשמה שבפועל. הולדת הוולדות והטיפול בהם הם מעשים טבעיים גרידא... והם נעשים בהכרח של חוקיות טבעית... ואילו אצל האדם הופרדה הברכה מההגשמה, הענקת הכח מניצולה... ההגשמה מוטלת על האדם כתפקיד, ועליו לקיימו תוך חירות הרצון (שם, כח).

לדבריו, על אף שהביטוי זהה בשני הפסוקים, המשמעות שונה. בעלי החיים מתרבים כמין הכרח טבעי, בעוד שלאדם יש את הבחירה אם לממש את יכולתו או לא.

בנוסף, בפרשת נח, הקב"ה שב ואומר לנח:

וַיִּבְרָךְ אֱלֹהִים אֶת נֹחַ וְאֶת בְּנָיו וַיֹּאמֶר לָהֶם פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ : וּמִוִּרְאֵכֶם וְחַתְכֶּם יִהְיֶה עַל כָּל חַיַּת הָאָרֶץ וְעַל כָּל עוֹף הַשָּׁמַיִם...

(ט', א-ב).

¹ הפניה סתמית במאמר מכוונת לספר בראשית.

בפשטות נראה שאין כאן חידוש מעבר לאמור בפרשת בראשית,² אלא שלאחר שהושחת העולם במבול יש צורך לחזור על האמירה – וכדברי הרד"ק:

אע"פ שכבר היו ברוכים בתחילת הבריאה, עתה היה להם כתחילת הבריאה, כי נתחדש העולם... (ט', א).

בהמשך הפרשה נאמר לנח ובניו "וְאַתֶּם פְּרוּ וּרְבוּ..." (ט', ז), בניסוח שונה מהציווי לאדם הראשון ולנח לאחר המבול – ללא המילה 'ויברך'.³ הדבר מוביל את המהרש"א בסנהדרין (נט: ד"ה גמרא והרי) לדיון ארוך במיקום הציווי: האם דווקא כאן מופיע הציווי, והפסוקים בפרשת בראשית הם בבחינת 'לברכה בעלמא', או שמא הציווי כאן רק חוזר על האמור בפרשת בראשית.⁴

חיוב אשה

נחלקו חכמים במשנה ביבמות בגדר חיוב אשה במצוות פריה ורביה:

האיש מצווה על פריה ורביה, אבל לא האשה. רבי יוחנן בן ברוקה אומר על שניהם הוא אומר "ויברך אותם א-להים ויאמר להם א-להים פרו ורבו" (סה:).

הסבר יפה למחלוקתם ניתן למצוא בדבריו של המחנה דן על מניין המצוות:

ולולא דברי הש"ס ביבמות הייתי מפרש טעמא דת"ק דקאמר האיש מצווה וכו' משום מ"ש רש"י בחומש על פסוק זכר ונקבה בראם ולהלן הוא אומר ויקח אחת מצלעותיו, מדרש אגדה⁵ שנבראו שני פרצופים בבריה ראשונה ואח"כ חלקן ופשוטו שנבראו שניהם ביום ששי ולא פירש לך כיצד ופירש לך במקום אחר עכ"ל, א"כ לפי דברי ת"ק סבר שנבראו שני פרצופים

² ואולי זו הסיבה שהניסוח כאן שונה קצת מזה שבפרשת בראשית – שם נוסחו הפסוקים כהוראה ישירה (בין כברכה ובין ציווי – על כך דיון במהרש"א בסנהדרין נט:). ואילו כאן הם מנוסחים על פי העיקרון שהסביר הרש"ר הירש. הפסוק שמדבר על החיות מנוסח כמציאות שעתידה להתקיים מטבעה, ואילו לאדם הקב"ה פונה ומורה "פרו ורבו".

³ הרמב"ן (ט', ז) מבין שעד עכשיו אלו היו ברכות ומכאן ואילך מדובר בציוויים, במקביל לאמור בפרק ח' (פס' יז) על החיות.

⁴ ייתכן שניתן לראות שתי גישות אלו בדברי רש"י והרמב"ן לעומת פירוש הרד"ק. רש"י בפירושו (ט', ז) כותב "לפי פשוטו: הראשונה (א', כח) לברכה, וכאן לציווי", והרמב"ן שם, בדומה לרש"י, כותב "פשוטו... שהיא מצווה". לשיטתם, האדם מצווה כאן, במקביל לחיות שמצוות על כך (ח', יז). לעומתם, הרד"ק (ט', ז) כותב "וכבר אמר ויאמר להם פרו ורבו אלא אחרי שמנעם בשפיכת דם שהוא חורבן העולם הזה – הזהירם בפריה ורביה ליישוב העולם". לשיטתו, יש כאן ציווי מעבר לאמור בפרשת בראשית שם גם מדובר על ציווי.

המחלוקת מופיעה גם באזכור הראשון: הרמב"ן (א', כח) כותב "זו ברכה", והרד"ק מביא את הדיון מהגמרא (יבמות סה:). שהפסוק מנוסח כציווי (וכן בספר החינוך מ"ע א', משמע שמדובר על ציווי).

⁵ ויקרא רבה תזריע פרשה י"ד.

ואח"כ חלקן ואז האשה לא היתה בציווי שאמר ה' בפר"ו... ולסברת ריב"ב ס"ל שנבראו

ונחלקו שניהם ביום ששי ואח"כ פי' כיצד בריאתן ועל שניהם הוא אומר פרו ורבו ודו"ק.

בעל המחנה דן מסביר שמחלוקת ת"ק וריב"ב יסודה בהבנת היחס בין שני תיאורי הבריאה שבפרשת בראשית. לדעת ת"ק היו שתי בריאות: בראשונה נבראו אדם וחוה כיצור אחד ובשנייה חולקו לשניים. לדעת ריב"ב הייתה בריאה אחת, במהלכה שניהם נבראו ונחלקו (הפסוקים בהמשך רק מרחיבים בביאור הבריאה שהוזכרה ולא מתארים בריאה נוספת). אמנם, הוא עצמו כבר מעיר שהסברו אינו מתיישב עם פשטות הגמרא ביבמות.

ניתן לבאר את המחלוקת ביחס ליצירת האדם בכלל, וביחס למצוות פרו ורבו בפרט, כחלק ממכלול הבריאה.

ייתכן שרבי יוחנן בן ברוקה סובר שפריה ורביה היא חלק מהבריאה, כיוון שהוא תופס את האדם כשותף במעשה הבריאה ממש. גישה זו עולה בין השאר בגמרא בקידושין (ל:): שמביאה: "שלשה שותפין הן באדם: הקדוש ברוך הוא ואביו ואמו". האדם משמש כמעין 'בורא', וכתוצאה מכך הוא שותף לבריאה במובן מסוים.

בסיפור הבריאה בספר בראשית ניתן לראות שלכאורה אין הבדל בין מקומו של האיש למקומה של האשה. וכך נאמר בסיפור הבריאה הראשון:

וַיֹּאמֶר אֱ-לֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ וְיִרְדּוּ [שניהם, זכר ונקבה] בְּדֶגֶת הַיָּם... וּבְכָל הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׁ עַל הָאָרֶץ... זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם... וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱ-לֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱ-לֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וּכְבֹּשְׁתָּהּ וְיִרְדּוּ בְּדֶגֶת הַיָּם... וּבְכָל תַּיִה הָרֹמֶשֶׁת עַל הָאָרֶץ [כל הפסוקים הללו שעוסקים בבריאה, מנוסחים בלשון רבים ואין חלוקה ביחס לבריאה בין זכר לנקבה]... הִנֵּה נֹתְתִי לָכֶם [לשניהם. ציווי זה, כחלק מהציוויים בסיפור כולו – מיועד לשניהם] אֶת כָּל הָעֵשֶׂב... לְאֹכְלָהּ...

(א', כו-ל).⁶

ובפרק ב':

וַיֹּאמֶר ה' אֱ-לֹהִים לֹא טוֹב הָיִיתָ הָאָדָם לְבִדּוֹ אֶעֱשֶׂה לוֹ עֶזְרָא כְּנֶגְדּוֹ [האיש לא יכול להסתדר לבדו, והבריאה איננה שלמה ללא האשה]... עַל כֵּן יַעֲזֹב אִישׁ אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד

(ב', יח-כד).⁷

⁶ ניתן לציין במאמר מוסגר שהציווי על האכילה מהווה אף הוא חלק מתהליך הבריאה – השלמת יצירת האדם כך שיוכל לחיות ולתפקד ולמלא את ייעודו בעולם, היא לתת לו אוכל. ללא אוכל הוא חסר יכולת זו. ⁷ ייתכן שמיקומו של הפסוק בסוף פרק ב' (המשלים את פרק א'), הן על פי הגר"ד שהבין שמדובר בהיבט אחר של בני האדם (איש האמונה, עמ' 14-32), והן על פי המדרש בויקרא רבה (תזריע פרשה י"ד), שבו מדובר על שני פרצופים שנבראו יחד ואחר כך פוצלו), הוא מתוך מטרה להכניס את מקומם של האיש

על פי דברים אלו, נוכל להסביר את שיטתו של ריב"ב. אין מקום לחלק בין חיוב האיש לחיוב האשה בפר"ר, שהרי הן האיש והן האשה שותפים במעשה הבריאה. ראינו גישה זו הן בגמרא בקידושין והן בדיוק בלשון הפסוקים.

לעומת רבי יוחנן בן ברוקה, סובר ת"ק במשנה, שמטרת מצוות פר"ר איננה למקם את האדם כשותף בתהליך הבריאה, אלא מבטאת את מעמדו כממשיך את הבריאה בדרך אחרת.⁸ לאחר שהעולם נברא (וכחלק ממנו, גם אדם וחווה), כבר יש תוכן ומשמעות לעולם, ומטרת האדם עכשיו היא "וְכַבְּשָׁה" – לבנות את העולם, ליישבו, לפתחו וכו'.

על האדם מוטל לא רק להתרבות כמו שאר בעלי החיים, אלא גם לכבוש את העולם, לפתחו ולשכללו – לתת משמעות להתרבות הטבעית, כלשון הפסוק "לְעֲבֹדָה וְלִשְׁמֶרָה" (ב', טו),⁹ וכן במדרש "תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמך".¹⁰ ביחס לתפקיד זה אומרת הגמרא ביבמות "איש דרכו לכבש ואין אשה דרכה לכבש". לפי תפיסה זו, פריה ורביה אינה מטרה בפני עצמה (כריב"ב),¹¹ אלא אמצעי המשרת מטרה אחרת – קידום ופיתוח העולם.¹²

והאשה בעולם, לתוך סיפור הבריאה המסתיים בשלב זה. שניהם יחד מהווים המשך לבריאת העולם, חלק מהתהליך כולו.

⁸ הסבר זה עולה יפה גם בשיטת רב יוסף, הדורש את הפסוק "וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלֹהִים אֲנִי אֶל שְׂדֵי פְרָה וְרֶבֶה גוֹי וְקָהֵל גוֹיִם יִהְיֶה מִמֶּךָּ וּמִלְכִּים מִחֲלָצֶיךָ יֵצְאוּ" (ל"ה, יא), אז מצטווה יעקב מפי הקב"ה, לא רק על פרייה ורבייה, אלא גם על כיבוש הארץ וקידומה.

⁹ "וַיִּקְחָהּ ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם וַיְנַחֲהוּ בְּגֶן עֵדֶן לְעֲבֹדָה וְלִשְׁמֶרָה" (ב', טו), והרד"ק שם כתב: "והניחיהו בה שיעבוד האדמה והיא בנכוש ובעדור בירקות ובאילנות למאכלו, ולשמרה מחיות ומעופות כפי כחו".

¹⁰ קהלת רבה (וילנא) פרשה ז': "בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את אדם הראשון נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן ואמר לו ראה מעשי כמה נאים ומשובחין הן וכל מה שבראתי בשבילך בראתי, תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריד". ניתן לדרוש כאן על פי הכלל 'מכלל לאו אתה שומע הן' ולומר שהקב"ה אמר לאדם לא לקלקל את העולם אלא לפתח אותו באופן חיובי.

¹¹ לפי ריב"ב האדם הוא בעצם 'בורא' במובן מסוים, בעוד שלת"ק האדם משתלב בעולם הקיים ופועל ויוצר כחלק ממסגרת זו. אמנם יש לדון במשמעות הדתית והאמונית של בריאה על ידי הקב"ה (ועל ידי האדם), אך בפשטות ניתן לומר שיש כאן שתי גישות ביחס להופעת ה' בעולם. כשנתמקד באדם נאמר כך – אם האדם הוא 'בורא' אז מטרתו היא יצירת פלטפורמה בה ה' יוכל להתגלות, שכן במובן מסוים, כל אדם שנברא בצלם הוא מעין התגלות וייצוג א-לוהי בעולם, כלשון הפסוק בדברים המרמז על כך: "וַיֵּרָאוּ כָּל עַמֵּי הָאָרֶץ פִּי שֵׁם ה' נִקְרָא עֲלֵיהֶם וַיִּקְרָא מִמֶּךָּ" (כ"ח, י). יצירת אדם היא יצירת פלטפורמה להתגלות זו, ובכך מתבטא הדמיון לקב"ה שברא את העולם להתגלות דרכו.

בעל השפת אמת (ויקרא תרנ"ד) אומר: "כי אין מלך בלא עם ולתכלית זה נברא כל העולם להיות מלכותו ית"ש מתגלה", וכן ר' צדוק הכהן מלובלין (קונטרס ספר הזכרונות, מצווה שלישית) כותב: "כי כבוד המלכות הוא שיהיה לו עבדים תחתיו, כי אין מלך בלא עם (פרקי דרבי אליעזר, פרק י"א). וזהו סיבת הבריאה כולה להתגלות כבוד מלכותו, שיהיו נבראים ויכירו שיש בורא. והוא ענין מלא כל הארץ כבודו, שכבודו יתברך הוא מלא כל הארץ שהיא כלל הבריאה... שם מלא כבודו, כי כל פעל ה' למענהו לקילוסו

ניתן להוכיח זאת מדברי המנחת חינוך על מצווה פרייה ורבייה (אות ג'), המקשר את איסור השחתת זרע לציווי על מצוות 'שבת' – על אף שנשים פטורות מפו"ר, ייתכן שבאחד או שניים מדינים אלו (השחתת זרע ומצוות 'שבת') הן תהיינה חייבות. מסקנתו היא ששני דינים אלו זהים זה לזה לעניין החיוב בהם (חייבות או פטורות), למרות שאינן מצוות בפו"ר. ניתן להסביר את הקשר בין שני הדינים הללו – אף שנשים כידוע פטורות מפו"ר, ייתכן שבכל זאת יש להן חלק בחובה ליישב את העולם. אם נראה את מצוות שבת כמצווה בפ"ע¹³ ונטען שהאשה מצווה בה, נוכל להסביר שמטרת מצוות פו"ר היא לכבוש ולפתח את העולם ולעומתה, מטרת מצוות שבת היא ליישב את העולם. האשה מצווה רק במצווה של יישוב העולם,¹⁴ ולפ"ז יהיה מובן לנו למה נאסר גם עליהן להשחית זרע – כל המטרה ביצירת חיים חדשים נועדה אך ורק לשם יישוב העולם ולא לשווא.

(מדרש שוחר טוב י"ט, קמח), לגלות כבוד מלכותו. מעבר לכך, אנו מכירים את דברי דוד המלך בתהלים (קמ"ח, א-ג) "הָלֵלוּ יְיָ-הֵלְלוּ אֶת ה' מִן הַשָּׁמַיִם הַלְלוּהוּ בַּמַּרְוִמִּים... כָּל מַלְאָכָיו... כָּל צָבָאָיו... שָׁמַשׁ וְיָרֵחַ... כָּל כּוֹכָבֵי אֹרֶךְ – כָּל הַנִּבְרָאִים מֵהַלָּלִים אֶת ה' וּבְכֹךְ בַּעֲצֵם מַגְלִים אֶת כְּבוֹדוֹ בַּעֲוֹלָם. מִצַּד שֵׁנִי, אִם נִבְיִן כֹּחַ שֶׁהָאָדָם מִמְשִׁיךְ אֶת הַבְּרִיאָה, יִצְרֵתוּ וּפְעֵלוּ יִשְׁתַּלְּבוּ בַּמַּעֲרֶכֶת הַקִּיּוּמִית בַּעֲוֹלָם. לִפִּי זֶה, יִצְרֵת בְּנֵי אָדָם אֵינָה יִצְרֵת פְּלִטְפוּרְמָה לַהֲתַגְלוֹת ה', אֲלָא מִטְּרַתָּה לִקְחַת אֶת הָעוֹלָם כְּפִלְטְפוּרְמָה קִיּוּמִית, וּבִתְוֹךְ מִסְגֶּרֶת זֹו לַגְרוֹם לַהּוֹפֵעֶת הַקֶּבֶ"ה; לְרוֹמֵם, לַגְדֹּל וּלְהַאֲדִיר אֶת שֵׁם ה' בַּעֲוֹלָם.¹² כְּמוֹ כֵּן, קוֹדֵם שֶׁנִּבְרָא הָאָדָם מוֹפִיעַ יִיעוֹד בִּיצִירָתוֹ – הַקֶּבֶ"ה רֹצֵה לִבְרוֹא אָדָם שִׁישְׁלוֹט בַּעֲוֹלָם "וַיִּרְדּוּ בְּדֶגֶת הַיָּם" (א', כו). הַרְמֵב"ן לִפְסוֹק זֶה אֹמֵר: "וְטַעַם 'וַיִּרְדּוּ' שִׁישְׁלוֹ בַּחֲזָקָה בְּדָגִים וּבַעֲוֹף וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל הָרִמָּשׁ... וְאָמַר וּבְכָל הָאָרֶץ שִׁישְׁלוֹ בָּאָרֶץ עֲצֵמָה לַעֲקוֹר וּלְנִתּוֹץ וּלְחַפּוֹר וּלְחַצוֹב... וּלְשׁוֹן 'רִדְיָה' מִמִּשְׁלַת הָאָדָם בַּעֲבָדוֹ". הַרְמֵב"ן מְדַבֵּר הֵן עַל שְׁלִיטָה בַּעֲוֹלָם וְהֵן עַל פִּיתּוּחוֹ. בַּהֲמִשָּׁךְ, לְאַחַר שֶׁנִּבְרָא הָאָדָם, יִשְׁנֶה חֲזָרָה עַל רַעֲיוֹן זֶה, הַפֶּעַם כְּצִוּוֹי – "פָּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וְכִבְשֶׁהָ וְרָדוּ בְּדֶגֶת הַיָּם". נִרְאֶה שֶׁ"פָּרוּ וּרְבוּ" וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ הֵוא הַתְּנָאִי לְקִיּוּם "וְכִבְשֶׁהָ וְרָדוּ בְּדֶגֶת הַיָּם...". פו"ר אֵינוֹ צִוּוֹי הַעוֹמֵד בְּפָנֵי עֲצֻמוֹ, אֲלָא מִשְׁרַת אֶת הַיִּיעוֹד שֶׁנִּקְבַּע לְאָדָם – לְמִשְׁוֹל בַּעֲוֹלָם וּלְפִתּוּחוֹ (כֵּךְ נִרְאֶה גַם מִפִּירוּשׁ הָאוֹר הַחַיִּים (בְּרַאשִׁית א'), כח) "וְגַמֵּר אֹמֵר וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ. וְאֹמְרוּ 'וּכְבִּשְׁוּהָ' סִמוּךְ ל'וּמְלֵאוּ' לֹאֵר כִּי בְּאִמְצָעוֹת שִׁישְׁלָאוּ הָאָרֶץ בִּזֶּה תִּהְיֶה נִכְבְּשָׁה לְפָנֵיהֶם". לַמַּעֲשֶׂה הָאָדָם מִצְוָה הֵן עַל רִיבּוֹי הָאוֹכְלוֹסִיָּה בַּעֲוֹלָם וְהֵן עַל פִּיתּוּחוֹ.¹³ וְכֵךְ הַתְּנִסָּה הַמִּנְחַת חִינוּךְ: "וְעוֹד אֵיכָא מִצְוָה". מִצַּד שֵׁנִי, יִיתְכֵּן שֶׁמְדוּבָר רַק בְּקִיּוּם נֹסֶף בַּמִּצְוֹת פו"ר וְלֹא בַּמִּצְוָה נִפְרֶדֶת, כְּאִשֶּׁר לִפִּי זֶה הַגְּדֵרֶת מִצְוֹת פו"ר הִיא "וְכִבְשֶׁהָ", אֲךָ יֵשׁ לָהּ קִיּוּם נֹסֶף שֶׁל יִישׁוּב הָעוֹלָם וְרִיבּוֹי אוֹכְלוֹסִיָּתוֹ, וְהָאִשָּׁה מִצְוָה רַק בְּקִיּוּם הַשֵּׁנִי.

¹⁴ עִיקְרוֹן דּוּמָה (יִיתְכֵּן שְׁנִיתָן לְרֹאוֹתוֹ בַּעֲדֵי מְקוֹמוֹת) עוֹלָה בְּגִמְרָא בַּחֲגִיגָה (ו.), בִּיחֹס לְחִיּוּב נָשִׁים בַּשְּׂמִיחָה בְּרַגְלֵי, וְהַפְּטוּר מִמִּצְוֹת רֵאִיָּה. נִיתָן לְהַבִּין, שֶׁהַנָּשִׁים נִצְטוּוּ בַּמְהוּת הַדִּין, אֲךָ נִפְטְרוּ מִהַדְּרֵךְ הַפְּרָקְטִית לִישׁוּם דִּין זֶה. כֵּךְ גַּם בְּפו"ר: נָשִׁים נִצְטוּוּ עַל הַמְהוּת בַּמִּצְוֹת 'שְׁבַת' לִישׁוּב הָעוֹלָם, אֲךָ לֹא עַל הַיִּישׁוּם הַפְּרָקְטִי שֶׁמִּתְבָּטֵא בַּמִּצְוֹת פו"ר.

הַסֵּבֶר לְדַבְרִים אֵלּוּ נִיתָן לְמִצְוָה בְּדַבְרֵי הָרֵב קוֹק בַּעֲוֹלָת רֵאִיָּה בִּיחֹס לְבִרְכוֹת "שְׁלֵא עֲשֵׂנִי אִשָּׁה" ו"שְׁעֲשֵׂנִי כְרַצּוֹנוֹ":

הַנִּשְׁמוֹת... מְחוֹלְקוֹת הֵן לְפִעוּלָת וּלְנִפְעוּלָת... וְזֶהוּ הַהִבְדֵּל הָעֲצָמִי, שִׁישׁ בֵּין נֶפֶשׁ הָאִישׁ, הַפּוֹעֵל... הַכּוֹבֵשׁ... וּבֵין נֶפֶשׁ הָאִשָּׁה... הַנִּפְעֵלָת... וְהַנִּכְבָּשֶׁת... בַּהֲנַחְתּוֹ שֶׁל הָאִישׁ. עִם כָּל הַיִּתְרוֹן שֶׁל הָאִישׁ הַפּוֹעֵל... הִנֵּה יֵשׁ לַעֲוֹמָת זֶה גַּם כֵּן יִתְרוֹן לְהָאִשָּׁה הַנִּפְעֵלָת, שֶׁהִיא עֲשׂוּיָה בַּתְּכוּנָה כְּזֹאת שֶׁל קִבְלַת רִשְׁמִים, בִּזֶּה שֶׁהַפּוֹעֵל וְהַתְּעוֹרְרוֹת הַמַּעֲשֶׂה הַעֲצָמִיּוֹת יִרְשֶׁם הָאָדָם עַל יָדָן בַּצִּמּוּם... וְיֻכַּל לַפְעֲמִים לְסוֹר עַל יָדֵי זֶה מִהַמְגָּמָה הָא-הַ

מטרה זו, של קידום ופיתוח העולם, מטבע אופיים של בני האדם, מתאימה יותר לאיש מאשר לאשה. אמנם, כבר ראינו בגמרא ביבמות הסתייגויות "אי משום הא ודאי כפינן" – במקרה של אשה ה"באה מחמת טענה", ומבקשת להתגרש מכיוון שאינה יכולה לקיים מצוות פו"ר עם בעלה הנוכחי,¹⁵ כופים את הבעל לגרשה. כלומר, פיתוח העולם מוטל באופן כללי על האשה והאיש, אלא ש"האיש מצווה על פריה ורביה יותר מן האשה".¹⁶ אמנם, אם הוא לא ממלא את תפקידו כראוי או שאינו יכול,¹⁷ זכותה של האשה לכפות עליו גט, כמודל מייצג לשאר העניינים: אם האיש לא מתפקד, בכוחה של האשה לתבוע את צרכיה.

להית העליונה, מה שאין כן התכונה הנפעלת של האשה... היא עלולה להרשם ולהפעל מתכונת השפע של המעשה אשר עשה הא-להים, מהתכונה הישרה, כאשר עשה את האדם ואת העולם... ישר מכון לרצונו העליון הפשוט והישר.

לפי הרב קוק, בדרך כלל האיש הוא הפועל והאשה נפעלת, וממילא, האשה מכוונת את רצונה כלפי מעלה וכפופה לקב"ה בדרך ישרה יותר מהאיש. לאיש קל יותר להתפתות ולסור מדרך האמונה בה, משא"כ האשה. ייתכן שדבריו של הרב קוק מבוססים בין השאר על התפיסה שמצאנו במדרש (בראשית רבה י"ז, ח), הרומז לכך שהאיש חומרי יותר ואילו האשה רוחנית:

שאלו את רבי יהושע מפני מה האיש יוצא פניו למטה, ואשה יוצאת פניה למעלה אמר להם האיש מביט למקום ברייתו, ואשה מבטת למקום ברייתה.

האיש נברא מהאדמה, מדבר גשמי. לעומתו, האשה נבראה מהאדם – עצם רוחני יותר, מצלם א-להים. לכן היא מחויבת בדרך כלל רק בעקרונות הרוחניים של הדברים, אך לא ביישומם המעשי-הגשמי.

¹⁵ הסוגיה שם עוסקת בנימוקים השונים שהאשה יכולה להעלות (תוכן ה"טענה" שבגינה באה האשה לבקש גט), ויעויין בבית שמואל (שו"ע אה"ע סי' קנ"ד, ס"ק יח) שהעלה כביאורנו – האשה לא חייבת להזכיר את הנימוקים שבגמרא ("מסיבו דילה מאי תיהוי עלה דהך אתתא" או "חוטרא לידה ומרה לקבורה"), ויכולה להסתפק ברצונה לפיתוח העולם בלבד.

¹⁶ מדרש תנחומא (ורשא) פרשת נח סי' י"ב: "ילמדנו רבינו מי הוא המצווה על פריה ורביה האיש או האשה? כך שנו רבותינו האיש מצווה ולא האשה. ר"י אמר על שניהם נאמר "ויברך אותם א-להים ויאמר להם פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה" – "וכבשה" כתיב, האיש כובש את הארץ ואין האשה כובשת, **והאיש מצווה על פריה ורביה יותר מן האשה**".

¹⁷ מי שאינו מניח זרע אחריו גורם חיסרון בפיתוח העולם ולא ממלא את חובתו בקיום "וְכָבַשְׁתָּ". על פי הגמרא בבבא בתרא (קטז.) אדם צריך לכתחילה שיהיה לו בן, כיוון שדווקא בן יורש את האדם ואת תפקידו וחובתו לפתח את העולם, ואין המשכיות זו מתקיימת על ידי הולדת בת, שהרי אשה לא כובשת (כפי שהבאנו מהגמרא ביבמות סה:). אמנם, אם אין לאדם בנים, חיוב ההמשכיות מוטל על בנותיו – היבט זה ניתן אולי לראות כדרוש לסיפור בנות צלפחד: לא מדובר רק בירושה פיזית אלא בהמשך השושלת המשפחתית. לאדם יש צורך ששמו ייזכר בעולם, על ידי ילדיו או על ידי מעשיו. בנות צלפחד רוצות לקיים ולהזכיר את שם אביהן בעולם, כיוון שאין לו יורש 'משמעותי' והן נדרשות להחליפו (וכפי שהן חוששות במדבר כ"ז, ד): "לָמָּה יִגְרַע שֵׁם אֲבִינוּ".

להלכה

להלכה נפסק כת"ק במשנה שרק האיש מצווה בפו"ר ולא האשה – וכך פסקו הרמ"ף ביבמות (כא.) והרא"ש שם (פ"ו, סי' כ'), הרמב"ם (אישות פט"ו, ה"ב) והשו"ע (אה"ע סי' א', סע' יג). לגבי מצוות 'שבת', פסק המשנ"ב (או"ח סי' קנ"ג, ס"ק כד) שאשה חייבת.

